

ВСТУП

Ця книжка підсумовує сорокарічну працю над словом оригінальним і перекладним. Але в ній – не про переклад. Радше про те, чим завдячує перекладач, і не тільки він, спілкуванню зі словом – розповідним, поетичним, пісенним.

Усе пізнаємо в порівнянні. Перекладач, зіставляючи слово рідної мови з іншомовним, найширше бачить обрії слова, проникає у найглибші його сфери. Саме він сприймає слово чи не всіма відчуттями, навіть, зауважив Горацій, – на дотик. Але найважливіше – слух. Дослухатись до рідного слова – це дослухатись до пісні, історії, сягати самого кореня, і не тільки у граматичному сенсі, а й кореня думок, образів, настроїв.

Слух – найближча дорога до серця («Чуєш, брате мій...»). Зі звукових вражень античність виснувала й зіткала свою поезію. У тонкому чутті до пісенного слова – найцінніша нитка, що єднає нас із давніми еллінами (Маруся Чурай – українська Сапфо). Ще античні стверджували: пропорції між зоровим та слуховим сприйманням в естетичній сфері відображають стан душі, її образ. Перевага зору над слухом веде до інертності, а це мовою римлян – «нехить до творчості».

Той же Горацій, спостерігаючи за гарячковим пульсуванням життя, з гіркою усмішкою констатує: «Всіх нас жене кудись завзята бездіяльність (*strenua inertia*)». У цьому оксимороні – ознака й нашого часу: за найзавзятішою діяльністю дуже часто – душевна бездіяльність, байдужість до головного – до світу, що у нас самих, що у слові.

Швидкість і широта інформації про навколишній світ, яскравість (не у художньому сенсі) візуальних ефектів відсувають у тінь художнє слово: воно поступається екранові, шоу, віртуальній реальності. Навіть у найінтимнішому, що єднає нас не лише з Богом, а й з предками, – молитовному слові, навіть у ньому цураємося давніх слів, поетичних форм і зворотів, хочемо просто «розуміти» – квапимось іти в ногу з часом. Але ж саме з його першим порухом було Слово.

Напочатку було Слово й у кожного з нас – пісенне, материнське чи батьківське – над колискою. Всі ми – з нашого дитинства. І коли те дитинство справедливо ототожнимо з піснею, тобто зі Словом, то чи не навідає нас думка, що ту вітчизну, хай і не завжди багату та радісну («Свою нудьгу переливала / В свою дитину»), але завжди і дорогу й жадану, – що нині її втрачаємо?..

Звучала й у моєму селі, у батьківській хаті, народна пісня. І не залежала вона від їди та пиття – була станом душі, її засмученим чи радісним голосом... Ми справді – з нашого пісенного слова, з дитинства. Те слово – тихе і ясне. Тихістю і ясністю світиться й наш «Кобзар», що поряд із молитовником.

Отож до слова – дослухаємося. Ця книжка, що визріла з подібних роздумів, – спроба побачити світ, власне, через слух – світ, що у слові, за словом. Це – спроба спостерегти обрії, що еднають нас, українців («Він впав, як той сухий листок...»); розлогіші, що ріднять усіх «смертних» – епічні обрії («Наче те листя дерев, отак і людські покоління...»); обрії, що їх відкриває кожен для себе, – ліричні («На серце моє тривожне / Осінь скидає листя...») Перефразувавши Лукреція, можемо й ми подивуватись: «Обрій за обрієм йде, а крайнього – Слово не знає».

У цій книжці – також про те, наскільки ми дорожили Словом, як відчували його ритмічний, мелодійний подих, бо лише подих Слова, його аура, несе найдорожчу для людини інформацію – почуттєву:

Ой зійди, зійди, ясен місяцю,
Як млиновеє коло,
Ой вийди, вийди, серце-дівчино,
Та промов до мене слово.

З-за обрію мовчанки, подібне своєю довершеністю до небесного тіла – «як млиновеє коло» – зринає й мовлене слово... Добре, коли ця мовчанка *світла* – від Слова, яке звучить у душі, яке й само є душею.

«Людині належить бачити те, що за словом» – повірмо давній мудрості...

Львів,
серпень 1999 року

P. S.

Чверть століття майнуло, а й досі пригадую (римляни казали «повертаю до серця») нашу зустріч із Михайлом Комарницьким, директором видавництва «Літопис». У якийсь із погідних днів ранньої, «львівської», осені, вихопившись із міської метушні, сіли ми на лавчині у скверіку, що при Науковій бібліотеці імені Василя Стефаника. Мова зайшла про літературу, про книжки. У мене «за плечима», у київському «Дніпрі» та в «Основах», був уже десяток книжкових видань, переважно поетичних перекладів грецьких та римських авторів; з оригінальних творів – лише «Жива античність» і низка писаних у жанрі новел, образків з життя та есеїв, що їх публікував часопис «Дзвін».

Зустрілись ми, здається, випадково, але кожен випадок – це штрих у пунктирній лінії долі. Пан Михайло радо підтримав мої плани щодо перекладання й оригінального письма, а щира підтримка, за що й моя щира подяка, спонукає до праці: «Римська елегія» (2009, 577 с.), «Вергілій. Буколіки. Георгіки. Малі поеми» (2011, 403 с.); оригінальні твори: «Під чужою тінню» (2000, 336 с.), «Сивий вітер» (2002, 270 с.), «Лініями долі» (2003, 376 с.), «Наодинці зі Львовом» (2005, 208 с.), «Студії одного вірша» (2006, 364 с.), «Від слова до серця...» (2012, 52 с.), видання «Поезія і проза» (2012, 718 с.), «Історія одного перекладу...» (2017, 292 с.).

Але саме «Наодинці зі словом» (1999), книжка, ілюстрована талановитим пером художниці Ольги Скоробогатько, започаткувала низку «Літописних» видань. Перекладання античних авторів, що було для мене великою школою письма і подальшими поважними університетами, праця з архівними документами (п'ять років – на посаді архівіста), гортання стародруків, які пахнули не лише часом, а й настоящим у часі словом, – усе це спонукало мене пуститись у мандрівку просторами слова, де, перифразуючи Лукреція, можна сказати: «Обрій за обрієм йде, а крайнього – слово не знає» – що більше знань, то далі відбігає обрій...

Та вже й не «наодинці»: поруч, в уяві, – Читач, тож хотілося, щоби письмо було справді живим, далеким від «кабінетної вченості», щоб це була бесіда, за якою, як у далекій дорозі, непомітно збігає час. Тут – цікаві пригоди і слова, й думки, несподівані зустрічі давнього – з новим; зустрічі, які нагадують: між тим, що було колись, і тим, що є тепер, немає прірви, є – тяглість. Виявлення тієї тяглості – розвою думок, ідей, образів, навіть настроїв, спільного думання і переживання, – було найбільшою приємністю у тих мандрівках, з яких визріла і ця книжка, й інші, писані згодом есеїстичні твори. Приємністю, яку можна порівняти з розгортанням писаного у давнину сувою, з якого й бачимо цей поступовий розвій...

Збігали роки... Були інші видавництва, низка інших перекладних та оригінальних книжок. Але є – повернення: що наприкінці – єднається з початком... Перевидання вимагає деяких змін. Із попереднього видання книги «Наодинці зі словом» вилучено ті речі, що хляться до жанру настроєвих новел, образків з життя. Незначні зміни (скорочення, доповнення) внесено в загальний текст... Своїх акцентів вимагає й нова доба – події у ній. І ось – найжахливіша з тих подій.

На порозі весни у передсвітанкову тишу («Ніхто нігде не гомонів...») увірвалася чергова війна, нагадавши, що зло – незупинне у своєму моторошному «вдосконаленні»... Виникла потреба глибше приглянутись до того, що протистоїть злу: що таке добро, людяність, любов до своєї вітчизни (згадаймо «Любіть Україну» Володимира Сосяри), що таке мужність і, звісно, – що таке мова і яка її вага в житті народу. Тож у новому виданні книги – новий початковий есей: «Слово» – спроба бодай пунктирно окреслити найважливіше, найболючіше...

Кінцевий есей – залишився кінцевим: «Спаса»... Не тільки надія, а й віра в те, що «Земля людей», ласкою Спасителя, спільними зусиллями добрих людей, їхніми жертвами, врешті, обере стежку світла і – «Врага не буде, супостата, / А буде син, і буде мати, / І будуть люде на землі»...

Автор щиро дякує редакторці Мирославі Приході, дизайнерці Анні Гіренко, коректорці Оксані Красенко, а також усім, хто порадами, інформацією, живою бесідою сприяв народженню цієї книжки.

Особлива моя подяка видавництву «Літопис».

*Львів,
жовтень 2022 року*

СЛОВО

*Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос – більш нічого.
А серце б'ється – ожива,
Як їх почує!.. Знать, од Бога
І голос той і ті слова
Ідуть меж люди!..*

Скільки написано, скільки мовлено про слово, як часто воно на устах («скажи щось», «промов бодай слово»...), а запитання – залишається і, мабуть, залишатиметься: «*Ну що б, здавалося, слова...*», як залишаються – коли задумуємося, що таке час, у якому живемо, що – саме життя, яким живемо... Начебто прості речі: час, вода, повітря, життя, щастя, краса, але саме в тій простоті – годі сягнути дна. Скільки тих дефініцій, що таке слово, воно ж – вихоплюється з тих рамок, радше меж (finis – межа, край), воно – поперед усього, воно – світотворче, людинотворче: людина ж при слові саме тому, щоб бути людиною.

Таж саме воно, слово, як про це античні, вивело людину з первісної дикості до світла, «сформувало» її, тобто вбрало у красу (forma – краса), зробило її часточкою великого Цілого, Космосу, а «Космос», це вже з грецької, – теж «краса»... Саме людина, зі словом, тобто зі світлом у собі, єдина з усіх створінь, як про це Овідій у «Метаморфозах», звернула погляд до зоряного неба, звідки й заронено в неї те світло, а з ним – жага пізнання: світло – до світла...

«Якою прекрасною є людина, якщо вона – людина» (Менандр).
Стежка до тієї краси, за античними, – це стежка до Слова.

«Слова та голос – більш нічого». Латинською мовою «слово» й «голос» можна виразити одним коротким – vox («вокал», «вокаліст»). В античну добу слово *звучало* (подумки почали читати десь у перші століття н. е.), слово – було голосом, розкривалося в усій своїй красі (бачити слово, писане чи друковане, і чути його – різні речі). Колись і в нас була традиція читати в сімейному колі: хтось один читав, інші – слухали; слухаючи – бачили. «Якийсь дивний чар у живому голосі», – зауважив Пліній Молодший. Про цей чар – Тарас Шевченко: *«А серце б'ється, ожива, / Як їх почує!..»*

Тут і торкаємося самої «серцевини» слова – його безпосереднього зв'язку з серцем. Близько людина до слова чи далеко від нього, власне, й засвідчує серце: оживає, живе воно – чи просто «працює». Жоден прилад не зафіксує найважливішого в голосі – відсотка в ньому того, що належить душі. Хіба що – інше серце: «Ой вийди, вийди, серце-дівчино, / Та й промов до мене слово». Серце у цьому значенні – це любов: «А дай жити, серцем жити / І людей любити...»

Серцем, а не розумом шукаємо стежки до Бога: *«Знать, од Бога і голос той і ті слова / Ідуть меж люди!..»* Згадуємо нашого латиномовного поета Павла Русина з Коросна: «Світлий дар богів, поетичне слово...», – веде він услід за античними свої поетичні роздуми про слово. Побутує вона, ця думка про високе походження слова, й сьогодні навіть у наукових колах. Пам'ятаю голос завжди заглибленого у слово відомого львівського германіста Богдана Задорожного: на своєму поважному ювілеї у Франковому університеті, в останній рік минулого століття, у його високий літній день, з якимсь особливим душевним піднесенням він виголошував переконання, що мова – висока даність із закладеними потенціями розвитку: кожна доба бере з них те, що їй потрібно й що вона готова брати; доба – й кожна у тій добі людина.

«Мово рідна, слово рідне, / Хто вас забуває, / Той у грудях не серденько, / Тільки камінь має...» В іншій, менше відомій, але не менше важливій поезії (у київському виданні 1987 р. вони, не випадково, – поряд) Сидір Воробкевич «локалізує» серце – де воно і звідки черпає свою снагу. Серце, отже, й мова, адже вона – «душа народу» («Де серце моє»): «Де вітри віють, / Трави зеленіють, / Де гори високі / Й ліси

широкі, – / Там серце моє!..» Як тут не згадати Володимира Сосюру: «Любіть Україну, як сонце любіть, / Як вітер, і трави, і води... / Красу її, вічно живу і нову, / і мову її солов'їну»?.. Як не подумати над тим, за що на поета так злісно нападали українофоби?..

Певно ж, за те, що апелював до серця. Бо що може бути небезпечнішим для наших ворогів (тодішніх і нинішніх), аніж заклик саме до такої любові, що сповнена відчуття краси, якою милується око й втішається вухо; любові – в якій *діє* не лише думка, а й серце?.. До речі, польський маляр і мислитель українського походження Єжи Новосельський (Юрій Новосільський) зізнається у своїх «Думках»: «Не знаю, що таке краса». Ставить її, однак, над добром (і справді: чи може бути злою людина, чиє серце – співає?)... «Що то за Божа краса!» – подивляємо її в пісні, озираючи зоряний Космос. А з Богом, стверджує Блез Паскаль, спілкуємося серцем...

Та прийшла зі своїм гарячковим поспіхом гулка, технізована, споживацька доба. Ритми оспіваної в піснях ручної праці поступились гудінню колеса. Праця і пісня, «великі дві сили», пішли кожна своєю стежкою – стали іншими. Слух, пряма стежка до серця, поступається жазі бачення. Не такого, як його розуміли античні (дивитись і *дивуватися* – крок до творчості), а просто бачення, бездумного споглядання. *Народна* творчість із її чуттям до слова поступається *масовій*, «загальнодоступній» культурі, яка не керується гаслом наших неокласиків «Ad fontes» (до джерел). Не орієнтується й на те, як розумів культуру Іван Франко, «син народа, що вгору йде»: годинами читав селянам Гомерову «Одіссею» в перекладі Петра Ніщинського – і ті, як сам про це пише в листі, уважно й зацікавлено слухали... Читав те, що не просто розважає, а веде вгору, з темряви – до світла.

Доба великих розлучень: пісні – з працею, людини – з багатьма речами, якими вона послуговувалася, краси фізичної – з духовною... Та найвідчутнішим є розлучення людини урбанізованого світу – з природою, яка в античних стоїків означала те саме, що й Бог. Живістю свого письма давні автори завдячували природі: вона їм «диктувала» те, що належало душі, що надихало й добу Відродження. Недарма ж Ян Амос Коменський у своїй «Великій дидактиці» зауважив, що дуби й буки в лісі нерідко є кращими наставниками,

аніж учителі в аудиторії – ті з них, що вбивають у голови вихованців сухі дефініції.

Діалог, тобто, з грец., «розмова», – ось що творить і лірику, й живу, соковиту, «багатострунну» мову, її ритмомелодику. Діалог з природою, з усім, що живе, що пнеться до сонця, з самим сонцем, місяцем, зорями – усе це, рідне і близьке їй, людина *кликала* на розмову: «Зоре моя вечірняя, / Зійди над горою, / Поговорим тихесенько / В неволі з тобою»; ділилася усім, що на душі: «Ой, верше мій, верше...», довіряла своє, інтимне: «Повій, вітре, на Україну...», знаходила в усьому спільне, споріднене: «Ой річенько, голубонько! / Як хвилечки твої, / Пробігли дні щасливі / І радощі мої!»... В усьому, передусім у поетичному, пісенному слові, відчувалась атмосфера співчуття (грец. *sympathia*), якою живиться душа.

То чи не звідси, від тієї чутливості, від усвідомлення себе як часточки живої природи, від потреби спілкуватися з нею, кликати на розмову, – й той, *відмінний* від називного, наш *кличний* відмінок?.. Чи не звідси й такі притаманні нашій мові здрібнілі, пестливі форми?.. У них – найтонші струни душі: «Місяць ясенесенький / Промінь тихесенький / Кинув на нас...» (щось геть протилежне до «фальшивого сюсюкання»)... У Шевченка, в наших класиків, у фольклорі кличний відмінок, як і пов'язані з ним пестливі, здрібнілі форми, – стислий вияв душі, її гармонії з природою рідного краю. Ця стислість – у «Цвітці дрібній» Маркіяна Шашкевича: хай яка дрібненька ця часточка, але своєю любов'ю, як людина – розумом (саме любов'ю і розумом, а не жорстокістю і зброєю) прагне охопити весь світ.

М'якість люблячого серця (а вона, вчили античні, – від заняття «вільними мистецтвами», серед них – поетика, історія, філософія), його чутливість не вадить стійкості: при всій ніжності (найкращий доказ – наші козацькі, стрілецькі, повстанські пісні), при витонченості почуттів – «...тверда, мов сталь, стрілецька груди»... «Слово, чому ти не твердая криця...» – риторичне питання. Воно, слово, – таки іскриться. Воно – зброя. У поетичних творах Івана Франка, Каменяра, співця сили духу, боротьби (що вже казати про Тараса Шевченка, Кобзаря?) слова «душа», «серце» повторені 2569 разів... Стисло кажучи, душа – це тепло, а дух (стійкість) – тепло, яке в потрібний час стає вогнем: «Роздуймо, браття, вогонь завзяття!»